

Економіка та управління підприємствами

УДК 631.15

Гаражджук Іванна Василівна

аспірант кафедри менеджменту

Східноєвропейського національного університету імені Лесі України

Гаражджук Іванна Васильевна

аспирант кафедры менеджмента

Восточноевропейского национального университета имени Леси Украины

Harazhdzhuk Ivanna

Postgraduate of the Department of Management

Lesya Ukrainka East European National University

ORCID: 0000-0002-5145-5887

МІСЦЕ ОБСЛУГОВУЮЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В МОДЕЛЯХ РОЗВИТКУ

СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

МЕСТО ОБСЛУЖИВАЮЩЕЙ КООПЕРАЦИИ В МОДЕЛИ

РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

LOCATION OF SERVICE COOPERATION IN MODELS OF RURAL

DEVELOPMENT

***Анотація.** У статті визначено важливість сталого розвитку для України в цілому та для сільського господарства як галузі народного господарства, а також сільських територій, як осередку проживання селян. Проаналізовано соціальну, економічну та екологічну складові, баланс котрих і є основою сталого розвитку сільського господарства та сільських територій. Виділено цілі сталого розвитку, реалізація котрих можлива шляхом розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, до них належать такі цілі як, подолання бідності, подолання голоду, розвиток сільського господарства, сталий розвиток міст і громад. Охарактеризовано стратегічні цілі та тактичні завдання сталого*

розвитку сільського господарства України. Обґрунтовано, що управлінські рішення повинні базуватися на концепції сталого розвитку при вирішенні оперативних завдань діяльності підприємства. Важливо на етапі ухвалення рішення зважати не лише на економічну ефективність, а й враховувати екологічні та соціальні аспекти проблеми. Розглянуто науково обґрунтовані існуючі моделі розвитку сільських територій (інноваційну, що базується на територіальному плануванні землекористування; інноваційну, що поєднує франко-польську систему та інноваційну платформу з інформатизованою системою дорадництва; селозберігаючу). Охарактеризовано селозберігаючу модель, як найбільш практично-обґрунтовану та інституційно адаптовану до українських реалій. Визначено місце сільськогосподарської обслуговуючої кооперації та об'єднаних територіальних громад у забезпеченні сталого розвитку сільських територій. У рамках даного підходу громади повинні стати рушієм розвитку та координації роботи кооперативів на початковому етапі їх діяльності та створення. А кооперативи виступають механізмом забезпечення сталого розвитку сільських територій, через балансування економічних, соціальних та екологічних потреб селян.

Ключові слова: *сталий розвиток, сільське господарство, кооперація, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, селозберігаюча модель.*

Анотація. *В статье определены важность устойчивого развития для Украины в целом и для сельского хозяйства как отрасли народного хозяйства, а также сельских территорий, как организации проживания сельских жителей. Проанализированы социальная, экономическая и экологическая составляющие, баланс которых и является основой устойчивого развития сельского хозяйства и сельских территорий. Выделены цели устойчивого развития, реализация которых возможна путем развития сельскохозяйственной обслуживающей кооперации, к ним*

относятся такие цели как, преодоление бедности, преодоление голода, развитие сельского хозяйства, устойчивое развитие городов и общин. Охарактеризованы стратегические цели и тактические задачи устойчивого развития сельского хозяйства Украины. Обосновано, что управленческие решения должны базироваться на концепции устойчивого развития при решении оперативных задач деятельности предприятия. Важно на этапе принятия решения учитывать не только экономическую эффективность, но и экологические и социальные аспекты проблемы. Рассмотрены научно обоснованные существующие модели развития сельских территорий (инновационную, основанную на территориальном планировании землепользования; инновационную, сочетающую франко-польскую систему и инновационную платформу с информатизированной системой консультирования; селосохраняющую). Охарактеризовано селосохраняющую модель, как наиболее практически обоснованную и институционально адаптированную к украинским реалиям. Определено место сельскохозяйственной обслуживающей кооперации и объединенных территориальных общинах в обеспечении устойчивого развития сельских территорий. В рамках данного подхода общины должны стать двигателем развития и координации работы кооперативов на начальном этапе их деятельности и создания. А кооперативы выступают механизмом обеспечения устойчивого развития сельских территорий, путем балансировки экономических, социальных и экологических потребностей сельских жителей.

Ключевые слова: *устойчивое развитие, сельское хозяйство, кооперация, сельскохозяйственный обслуживающий кооператив, селосохраняющая модель.*

Summary. *The article identifies the importance of sustainable development for Ukraine as a whole and for agriculture as a branch of the national economy,*

as well as rural areas, as a center of residence for peasants. The social, economic and environmental components are analyzed, the balance of which is the basis for the sustainable development of agriculture and rural territories. Sustainable development goals that can be achieved through the development of agricultural service cooperatives are identified, which include: poverty alleviation, hunger relief, agricultural development, sustainable urban and community development. The strategic goals and tactical tasks of sustainable development of agriculture of Ukraine are described. It is substantiated that management decisions should be based on the concept of sustainable development when solving operational tasks of the enterprise. It is important at the decision-making stage to consider not only economic efficiency but also the environmental and social aspects of the problem. The scientifically substantiated existing models of rural development are considered (an innovative one based on territorial land use planning; an innovative one that combines the Franco-Polish system and the innovation platform with an informative advisory system; village conservation). The village conservation model has been characterized as the most practically-grounded and institutionally adapted to Ukrainian realities. The place of agricultural service cooperatives and united territorial communities in ensuring the sustainable development of rural areas has been identified. In the framework of this approach, communities should be the driving force for the development and coordination of cooperatives at the initial stage of their activities and creation. And cooperatives act as a mechanism for ensuring the sustainable development of rural areas, through balancing the economic, social and environmental needs of the peasants.

Key words: *sustainable development, agriculture, cooperative, agricultural service cooperative, village conservation model.*

Постановка проблеми. Сільське господарство є однією з ключових галузей економіки, адже з одного боку забезпечує продовольчу безпеку країни, а з іншого є потужним споживачем ресурсів. Необхідність сталого

розвитку аграрного сектору викликана низкою причин серед яких: зростання потреби в якісних продуктах харчування у зв'язку зі збільшенням кількості населення світу, подолання бідності через збільшення зайнятості сільськогосподарській галузі, вичерпність природних ресурсів, які використовуються при виробництві сільськогосподарської продукції (вода, повітря, екосистема загалом) [9].

За даними NUNBEO [12] за рівнем якості життя в першій половині 2019 р. Україна посіла 65 місце з 77 досліджених країн (індекс якості життя в Україні становить 103,32, тоді як у Данії, котра є лідером за якістю життя, - 196,47). Справедливо постають питання чи є в нашій державі інституційні передумови для сталого розвитку? Чи готове суспільство не на словах, а на ділі піклуватися про майбутні покоління? Тому вважаємо вірним буде шлях до сталого розвитку через подолання бідності на селі за допомогою механізму кооперації, що дозволить вирішувати не лише поточні потреби, а й потреби майбутніх поколінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток сільських територій є проблемним питанням досліджень В.М. Жук [5], Я.М. Гадзало, М.Й. Малік, О.С. Дорош [3], В.Д. Залізко [7]. Необхідність сталого розвитку сільських територій розглянуто такими науковцями, як З.М. Герасимів [1], В.С. Загорський [6], М.М. Лук'янова [8], важливе місце обслуговуючої кооперації у даному напрямку підтверджують праці Л.В. Уманець [10], М.П. Дубина [4], В.А. Довженко [2] та інших.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Визначити місце сільськогосподарської обслуговуючої кооперації у моделях розвитку сільських територій.

Виклад основного матеріалу. Сталий розвиток є стратегічним напрямком розвитку людства. Україна як член ООН долучилася до даної концепції, та у рамках Порядку денного в галузі розвитку на період до 2030

року затвердженого на Саміті ООН у вересні 2015 року, розробила 17 цілей сталого розвитку, серед яких:

- Подолання бідності
- Подолання голоду, розвиток сільського господарства.
- Сталий розвиток міст і громад [11].

Зазначені цілі виділено не випадково, адже саме їх досягнення вбачаємо можливим завдяки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації.

Сталим є розвиток, що задовольняє потреби сьогодення і водночас не перешкоджає майбутнім поколінням у задоволенні їх потреб [1]. Загалом сталий розвиток передбачає поєднання трьох аспектів, екологічного, соціального та економічного (Рис. 1), між якими необхідно досягти оптимального співвідношення.

Рис. 1. Складові сталого розвитку

Джерело: складено автором на основі [1; 8; 10]

Стратегічні цілі у контексті сталого розвитку сільського господарства відповідають світовим цілям. Тактичними завданнями для України у розвитку сільського господарства є модернізації виробничої інфраструктури, підвищення рівня зайнятості сільського населення, зменшення трудової міграції, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва, покращення якості та безпеки сільськогосподарської продукції [6], сприяння органічному землеробству,

заходи з відновлення та покращення якості ґрунтів [1], забезпечення високого рівня відтворення природних ресурсів [6]. Реалізація таких завдань можлива лише при правильній спрямованості діяльності окремих господарюючих суб'єктів. В межах оперативного управління важливо дотримуватися концепції сталого розвитку. У процесі прийняття рішень доцільно ставити наступні запитання: Чи не суперечить це сталому розвитку? Чи шкодить це навколишньому середовищу? У якій мірі? Як уникнути шкоди? Як мінімізувати шкідливий вплив? Чи сприяє це соціальному розвитку? Чи несе шкоду суспільним відносинам? Чи є це економічно-ефективним? Чи принесе економічний ефект? Чи сприяє зменшенню безробіття? та ін. Рішення, що суперечить сталому розвитку має бути відхилені.

За даними Мінекономрозвитку [11] основними проблемами сталого розвитку аграрного сектору економіки є: скорочення чисельності сільського населення; низька продуктивність праці; високий рівень зношеності виробничих фондів; використання застарілих технологій; недостатньо розвинена інфраструктура сільської місцевості; нестабільність конкурентних позицій сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках; відсутність мотивації щодо дотримання агроекологічних вимог; непоінформованість сільськогосподарських товаровиробників про кон'юнктуру ринків та умови ведення бізнесу в галузі; незавершеність земельної реформи [11].

Для подолання цих проблем важливо на державному рівні прийняти науково обґрунтовану модель розвитку сільської місцевості та аграрного сектору економіки. Досвід Білорусії та Польщі вказує на ефективність реформ в рамках однієї прийнятої та законодавчо задекларованої моделі [5], в Україні такої моделі на сьогодні немає, адже погляди вчених з цього приводу різняться. Розглянемо деякі моделі детальніше.

З точки зору територіального планування землекористування в рамках інноваційної моделі розглядає подальший розвиток села О.С. Дорош [3]. Першим етапом реалізації даної моделі автор пропонує розробити документи територіального планування землекористування на місцевому та локальному рівнях. Тобто держава повинна визначити межі та напрямки використання земель з метою забезпечення довгострокового просторового розвитку країни. На думку автора, такі дії сприятимуть нарощуванню вартості земельного капіталу. На нашу думку, земельні відносини є важливою складовою розвитку села, проте не можуть мати визначальної ролі. Інноваційна модель розвитку, котра базується на територіальному плануванні землекористування має місце в рамках державного координування земельних відносин з метою забезпечення екологічної та частково економічної складової сталого розвитку сільських територій, проте не може забезпечити збалансованого сільського розвитку котрий включає також економічну та соціальну сфери.

Інноваційну модель аграрного устрою українського села на найближчі 20 років, що, по своїй суті, є комбінованою пропонують В.Д. Залізко, В.І. Мартиненков, та О. І. Луценко [7]. Пропонована модель базується на поєднанні вдалого досвіду існуючих у світі підходів та включає у собі франко-польську систему територіального управління соціо-еколого-економічним розвитком локальних територій та інноваційну платформу з інформатизованою системою дорадництва. Підтримуємо думку автора з приводу того, що індикатором успішності реалізації відповідних реформ має стати рівень добробуту сільського населення [7], адже це і є головна мета реформ на селі. Найвагомим недоліком даної моделі, вважаємо недооцінку неформальних інститутів, що формують свідомість селян, та їх неготовність до сліпого переймання досвіду, хоча й комбінованого та, на перший погляд, найбільш вдалого та дієвого у сучасних умовах. Вважаємо,

основою вертикально інтегрованих структур на селі мають стати кооперативи та їх об'єднання.

В.М. Жук [5] пропонує до впровадження селозберігаючу модель, основу якої становлять три складові: 1) надання селам (громадам) особливого статусу, що дає змогу формувати самодостатні села як окремі організації з власним Статутом [5]. Такі формування необхідні для забезпечення інституційного підґрунтя розвитку кооперативних відносин на селі. 2) передача у повне розпорядження/власність громад сільського капіталу, який включає людський, соціально-економічний і природо-ресурсний потенціал [5]. На нашу думку, реалізація даного пункту потребує значного державного контролю щодо можливих зловживань капіталом, особливо це стосується земельного капіталу. 3) комплексна державна підтримка, що має бути направлена на максимальне залучення селян до управління і підприємництва [5]. Ключовими принципами моделі виступають селоцентризм та селяноцентризм, тобто автор наголошує на необхідності збереження села та формуванні нової психології селянина направленої на підприємництво та кооперування.

Найбільш практично-обґрунтованою та адаптованою до українських реалій вважаємо селозберігаючу модель, котра враховує наявне інституційне середовище (дію неформальних інститутів) та враховує цілі сталого розвитку.

Бачення сталого розвитку сільських територій Л.В. Уманець [10] М.М. Лук'янова, І.С. Гурська [8], та В.А. Довженко [2], базується на кооперативній ідеї, з якою ми погоджуємося. Л.В. Уманець [10] зазначає, що у порівнянні з приватною формою ведення бізнесу, котра спрямована на зниження витрат, «..кооперативний підхід забезпечить пошук таких технологій, які не зашкодять навколишньому середовищу та сільським жителям, оскільки це є одним із кооперативних принципів..» [10], а «..сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи справедливо

вважаються рушієм сталого сільського розвитку..» [10]. Кооперація ізольовано не в змозі вирішити проблеми сталого розвитку, для цього необхідна державна підтримка та спрямування. В даному питанні ключове місце відводимо місцевим органам влади, а саме новоствореним об'єднаним територіальним громадам. За такої моделі, кооперативи виступають механізмом збалансування інтересів сільгоспвиробників та громади у досягненні сталого розвитку (Рис. 2)

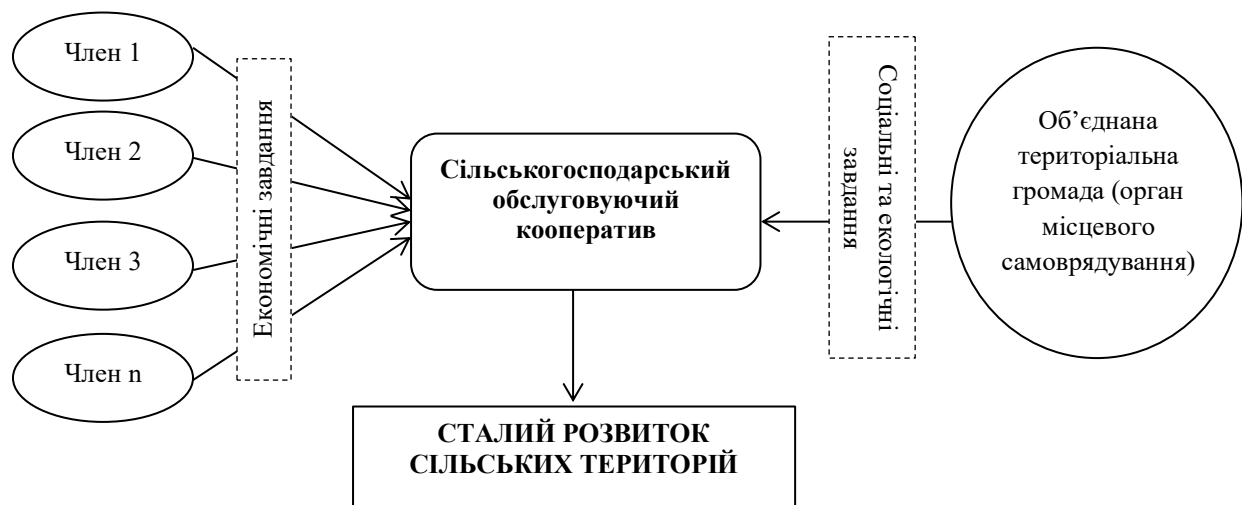

Рис. 2. Місце обслуговуючої кооперації у сталому розвитку сільських територій

Джерело: розробка автора

Розвиток сільськогосподарського кооперативного сектору в Україні несе позитивні зміни як для сільськогосподарських виробників, так і для споживачів сільгосппродукції, а також для країни в цілому. Кооперативи у сільському господарстві покликані виконувати одночасно економічну та соціальну функції. Економічна проявляється у підвищенні ефективності сільськогосподарського виробництва, а соціальна у захисті інтересів своїх членів від монопольних об'єднань[4].

Кооперація дає можливість вирішити проблеми сільгоспвиробників та сприяє досягненню завдань сталого розвитку (табл. 1).

Вирішення завдань сталого розвитку України до 2030 року за допомогою сільськогосподарської обслуговуючої кооперації

Завдання сталого розвитку України до 2030 року	Яким чином вирішується завдання завдяки кооперації
<p>Забезпечити доступність збалансованого харчування на рівні науково обґрунтованих норм для всіх верств населення</p>	<ul style="list-style-type: none"> - збільшення обсягів виробництва та підвищення рентабельності продукції; - формування ринку якісної та безпечної сільськогосподарської продукції, доступ дрібних сільгосптоваровиробників до міжнародних ринків збуту шляхом нарощення обсягів виробництва та підвищення якості продукції; - підвищення вмотивованості дрібних сільгосптоваровиробників у якості та кількості продукції, підвищення продуктивності праці у сільськогосподарській галузі, адже фермер має вищу зацікавленість у результаті своєї діяльності ніж найманий працівник сільгосппідприємства; - удосконалення процесу реалізації продукції шляхом ефективного використання каналів збуту, утвердження на ринках збуту;
<p>Підвищити вдвічі продуктивність сільського господарства, насамперед за рахунок використання інноваційних технологій</p>	<ul style="list-style-type: none"> - зниження собівартості сільгосппродукції та супутніх витрат шляхом спільного використання спеціалізованої техніки та обладнання, складів, транспортних засобів тощо, доступ до ресурсів за нижчою ціною, шляхом збільшення обсягів закупівель кооперативом у порівнянні з обсягом закупівель індивідуального господарства і як наслідок зменшення витрат; - підвищення ефективності використання наявних технічних ресурсів та модернізація наявних фондів, шляхом спільного їх використання; - зменшення кількості посередників на шляху просування сільгосптовару від виробника до споживача, і як наслідок зменшення ціни на продукцію та збільшення дохідності виробника і відповідно можливість сільгосптоваровиробників отримувати доходи від усіх стадій руху виготовленого товару до кінцевого споживача, оминаючи посередницькі структури;
<p>Забезпечити створення стійких систем виробництва продуктів харчування.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - сприяння органічному землеробству та фермерству; - контроль за якістю ґрунтів, можливість проведення заходів з відновлення та покращення ґрунтів завдяки об'єднанню зусиль, націленості на довгострокову діяльність та фінансова підтримка;
<p>Знизити волатильність цін на продукти харчування</p>	<ul style="list-style-type: none"> - можливість встановлення та контролю цін на власну сільгосппродукцію шляхом урівноваження позицій на ринку сільськогосподарської продукції та послаблення монополізації аграрного ринку;

Джерело: складено автором на основі [11]

У результаті реалізації кооперативної ідеї та досягнення поставлених завдань сталого розвитку (табл. 1) одночасно буде реалізовуватися й ще одна ціль – подолання бідності. Діяльність сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу в першу чергу націлена на задоволення економічних та соціальних потреб особистих селянських господарств, фермерів, що призводить до підвищення доходів сільського населення двома шляхами: 1) підвищення доходів товаровиробників, 2) створення можливості заробітку для селян як товаровиробниками так і кооперативом.

Аналіз табл. 1 показав, що завдання сталого розвитку України хоч і відповідають цілям сталого розвитку, проте не є комплексними, не відповідають одній моделі розвитку сільських територій. Такий підхід призводить до розбалансованості в напрямках розвитку. На нашу думку, державна політика має бути послідовною. Виходячи із селозберігаючої моделі розвитку важливим показником розвитку сільських територій є рівень кооперування, як показник самоорганізації селян – результат роботи селозберігаючої державної політики.

На нашу думку, кооперативна ідея на селі має бути реалізована за підтримки органів місцевого самоврядування. Особливо на етапі їх створення, об'єднані територіальні громади повинні сприяти ініціативам в організації кооперативу, залученні грантових коштів, участі в координації роботи кооперативу тощо.

Ще одним важливим елементом роботи сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу є модель управління їх діяльністю. Особливості управління кооперативом полягають у тому, що, фермери (сільгоспвиробники) будучи керованим елементом системи у контексті оперативного управління є водночас керуючим суб'єктом у контексті стратегічного управління. Члени кооперативу одночасно представляють вищий орган управління та виступають споживачами послуг передаючи кооперативу частину виробничих та організаційних завдань. Управління

кооперативом – це, свого роду, аутсорсинг складних процесів які потребують значних матеріальних, технічних, фінансових, трудових ресурсів та висококваліфікованих кадрів.

М. М. Лук'янова та І. С. Гурська [8] зазначають, що створення кооперативів несе одразу економічні, соціальні та екологічні переваги для села, а отже сприяє сталому розвитку сільських територій. Економічні переваги полягають в організації матеріально-технічного забезпечення, максимізація доходу від реалізації шляхом усунення посередників із заготівельно-збутової діяльності; соціальні – сприяння зайнятості та самозайнятості населення, налагодження соціальних взаємозв'язків, розвиток соціального капіталу; екологічні – впровадження екологобезпечних технологій, збереження біорозмаїття, розвиток органічного виробництва; дотримання науково-обґрунтованих сівозмін [8].

Висновки. Отже, сталий розвиток сільських територій України можливий через впровадження єдиної моделі розвитку сільських територій, на нашу думку, найбільш практично-орієнтована та інституційно адаптована є селозберігаюча модель. При цьому основною формою самоорганізації на селі має бути сільськогосподарська обслуговуюча кооперація. В свою чергу, за допомогою кооперації вирішуються завдання сталого розвитку як села так і країни в цілому.

Література

1. Герасимів З. М. Сталий розвиток сільського господарства. Агросвіт. 2016. № 9. С. 16-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2016_9_4
2. Довженко В. А. Переваги кооперації в економічному розвитку сільських територій. Кооперативні читання: 2017 рік : матеріали Всеукр. Наук.-практ. Конф., 2 верес. 2017 р. Житомир: ЖНАЕУ, 2017. С. 127–130. URL: <http://ir.znau.edu.ua/handle/123456789/8566>

3. Дорош О. С. Територіальне планування як чинник підвищення рівня капіталізації земель сільських територій. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2014. № 3-4. С. 42-48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zemleustriy_2014_3-4_7.
4. Дубина, М. П. Значення сільськогосподарської кооперації в аграрному секторі економіки. Науковий вісник НЛТУ. України, 2011. С. 204–209.
5. Жук В. М. Теоретичні основи моделювання розвитку сільських територій: біхевіористичний аспект. Облік і фінанси. 2017. № 3. С. 169-179. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2017_3_26.
6. Загорський В. С., Борщук Є. М. Теоретико-прикладні аспекти дослідження сталого розвитку сільських територій України. Ефективність державного управління. 2019. Вип. 2. С. 13-28. URI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.59.2019.178413>
7. Залізко В. Д., Мартиненков В. І., Луценко І. О. Інноваційна модель аграрного устрою українського села. Актуальні проблеми економіки. 2017. № 4. С. 113-124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apr_2017_4_14
8. Лук'янова М. М., Гурська І. С. Сільська кооперація як основа місцевого розвитку. Агросвіт. 2018. № 12. С. 62–66.
9. Сільське господарство. Сталий розвиток для України. URI: <http://www.sd4ua.org/golovni-temi-stalogo-rozvitku/silske-gospodarstvo/> (дата звернення 17.12.2019)
10. Уманець Л. В. Роль сільськогосподарських кооперативів у розвитку територіальних громад. Кооперативні читання: 2019 рік : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 7 черв. 2019 р. Житомир : ЖНАЕУ, 2019. С. 160–163. URI: <http://ir.znau.edu.ua/handle/123456789/9840>
11. Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь 2017. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України URI: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (дата звернення 13.12.2019)

12. Quality of Life Index by Country 2019 Mid-Year. NUMBEO.
URI: https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp
(дата звернення 29.12.2019)

References

1. Gherasymiv Z. M. Stalyj rozvytok silsjskogho ghospodarstva. Aghrosvit. 2016. № 9. S. 16-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2016_9_4
2. Dovzhenko V. A. Perevaghy kooperaciji v ekonomichnomu rozvytku silsjskykh terytorij. Kooperatyvni chytannja: 2017 rik : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., 2 veres. 2017 r. Zhytomyr: ZhNAEU, 2017. S. 127–130. URL: <http://ir.znau.edu.ua/handle/123456789/8566>
3. Dorosh O. S. Terytorialjne planuvannja jak chynnyk pidvyshhennja rivnja kapitalizaciji zemelj silsjskykh terytorij. Zemleustrij, kadastr i monitoryngh zemelj. 2014. № 3-4. S. 42-48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zemleustriy_2014_3-4_7
4. Dubyna M. P. Znachennia silskohospodarskoi kooperatsii v ahrarnomu sektori ekonomiky. Naukovyi visnyk NLTU Ukraine 2011. S. 204–209.
5. Zhuk V. M. Teoretychni osnovy modeljuvannja rozvytku silsjskykh terytorij: bikheviorystychnyj aspekt. Oblik i finansy. 2017. № 3. S. 169-179. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2017_3_26
6. Zaghorskyj V. S., Borshhuk Je. M. Teoretyko-prykladni aspekty doslidzhennja stalogho rozvytku silsjskykh terytorij Ukrainy. Efektyvnistj derzhavnogho upravlinnja. 2019. Vyp. 2. S. 13-28. URI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.59.2019.178413>
7. Zalizko V. D., Martynenkov V. I., Lucenko I. O. Innovacijna modelj aghrarnogho ustroju ukrajinsjkogho sela. Aktualjni problemy ekonomiky. 2017. № 4. S. 113-124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apc_2017_4_14
8. Luk'janova M. M., Ghursjka I. S. Silsjsjka kooperacija jak osnova miscevogho rozvytku. Aghrosvit. 2018. № 12. S. 62–66.

9. Siljsjke gospodarstvo. Stalyj rozvytok dlja Ukrajiny. URI:
<http://www.sd4ua.org/golovni-temi-stalogo-rozvitku/siljske-gospodarstvo/>
(data zvernennja 17.12.2019)
10. Umanecj L. V. Rolj siljsjko-gospodarsjkykh kooperatyviv u rozvytku terytorialjnykh ghromad. Kooperatyvni chytannja: 2019 rik : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., 7 cherv. 2019 r. Zhytomyr : ZhNAEU, 2019. S. 160–163. URI: <http://ir.znau.edu.ua/handle/123456789/9840>
11. Cili Stalogo Rozvytku: Ukrajina. Nacionaljna dopovidj 2017. Ministerstvo ekonomichnogho rozvytku i torghivli Ukrajiny URI:
http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (data zvernennja 13.12.2019)
12. Quality of Life Index by Country 2019 Mid-Year . NUMBEO. URI:
https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp
(дата звернення 29.12.2019)